

Ερευνητική Εργασία

(Ιστορία της Μικροβιολογίας)

Η διαχρονική εξέλιξη των λοιμωδών νοσημάτων και της Μικροβιολογίας στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα μέσα από τις επιστημονικές ανακοινώσεις στην Ιατρική Εταιρεία Αθηνών (1835-1900)

Κωνσταντίνος Τσιάμης¹, Γεωργία Βρυώνη¹, Ευάγγελος Βογιατζάκης², Αθανάσιος Τσακρής¹

¹Εργαστήριο Μικροβιολογίας, Ιατρική Σχολή, Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

²Εργαστήριο Μικροβιολογίας ΓΝΝΘΑ «Η Σωτηρία», Αθήνα

Περίληψη

Αντικείμενο της εργασίας είναι η παρουσίαση της εξέλιξης της Μικροβιολογίας και του νοσολογικού φάσματος της Ελλάδας, το 19ο αιώνα. Πηγή πληροφόρησης αποτέλεσαν οι διαλέξεις στην Ιατρική Εταιρεία Αθηνών, κατά την περίοδο 1835-1900 και αφορούν μικροβιολογικά θέματα διαφόρων ιατρικών πεδίων όπως Μικροβιολογία, Επιδημιολογία, Υγιεινή, Παθολογία, Παιδιατρική, Γυναικολογία, Οφθαλμολογία, Ωτορινολαρυγγολογία και Αφροδισιολογία-Δερματολογία. Από την ανάλυση των ανακοινώσεων φαίνεται ότι η Ελλάδα εμφάνιζε, τουλάχιστον βιβλιογραφικά, τα ίδια όπως και η λοιπή Ευρώπη λοιμώδη νοσήματα και συγκεκριμένα νοσήματα όπως η πανώλης, η ελονοσία, η ευλογιά, η χολέρα, ο τύφος, η φυματίωση και η λύσσα, που ουσιαστικά ορίζουν ένα πάγιο ενδημικό «φάσμα» της χώρας. Από τα μέσα του 19ου αιώνα, στα ήδη υπάρχοντα προβλήματα δημόσιας υγείας προστίθενται η μηνιγγίτιδα, η οστρακιά, ο κοκκύτης, η εχينوκοκκίαση, η διφθερίτιδα, το τράχωμα και η λέπρα. Για την πλειονότητα των νοσημάτων, η κατάσταση παρέμεινε

αναλλοίωτη μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, κυρίως λόγω της έλλειψης ενδεδειγμένης αντιμικροβιακής θεραπείας, αλλά και λόγω της ελλιπούς υγειονομικής οργάνωσης.

Λέξεις κλειδιά

Δημόσια Υγεία, Ελλάδα, Ιατρική Εταιρεία Αθηνών, Ιστορία Μικροβιολογίας

Υπεύθυνος αλληλογραφίας

Αθανάσιος Τσακρής

Καθηγητής Μικροβιολογίας

Διευθυντής Εργαστηρίου Μικροβιολογίας

Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών

Μ. Ασίας 75, 115 27 Αθήνα

Τηλ.: 210-7462011

Fax: 210-7462210

e-mail: atsakris@med.uoa.gr

Εισαγωγή

Η μελέτη έχει σκοπό την παρουσίαση της εξέλιξης της Μικροβιολογίας και του μικροβιολογικού φάσματος, μιας ξεχασμένης περιόδου της Ελληνικής ιστορίας, όπως αυτής του 19ου αιώνα και βασίζεται στις ανακοινώσεις που έλαβαν χώρα στις συνεδρίες της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών, κατά τη διάρκεια των ετών 1835-1900.

Η Ιατρική Εταιρεία Αθηνών ιδρύθηκε το 1835, δύο χρόνια πριν την ίδρυση του Οθωνείου Πανεπιστημίου, και αποτέλεσε τον πρώτο ιατρικό πόλο έλξης των Ελλήνων ιατρών. Στις τακτικές συνεδρίες της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών οι εισηγήσεις αφορούσαν όλο το φάσμα των ιατρικών ειδικοτήτων της εποχής, με θέματα που άπτονταν του ιατρικού ενδιαφέροντος όχι μόνο της πρωτεύουσας, αλλά και όλων των ελευθερωμένων περιοχών της Ελλάδας. Αντικείμενο των εισηγήσεων αποτελούσαν τρέχοντα θέματα υγειονομικού ενδιαφέροντος, όπως επιδημικές εκρήξεις και ενδημικά νοσήματα, θέματα σχετιζόμενα με τη διάγνωση και τη θεραπεία των νοσημάτων, αλλά και ενδιαφέροντα περιστατικά. Η Ιατρική Εταιρεία Αθηνών αποτελούσε επίσης πολύτιμη πηγή πληροφόρησης και επαφής με τη διεθνή ιατρική κοινότητα, με εισηγήσεις να αφορούν ανασκοπήσεις σχετικές με την πρόοδο της επιστήμης και τη μελέτη συγκεκριμένων νοσημάτων στην Ευρώπη. Καθώς προχωρούν οι δεκαετίες και πλησιάζοντας στη χρυσή εποχή της Μικροβιολογίας, στα τέλη του 19ου αιώνα, με τις συνεχείς ανακαλύψεις μικροβίων, η θεματική των εισηγήσεων αποκαλύπτει ότι οι Έλληνες ιατροί είχαν έγκαιρη και έγκυρη ενημέρωση των διεθνών επιστημονικών εξελίξεων, ενώ οι γνώσεις τους δεν υπολείπονταν από αυτές των δυτικο-ευρωπαϊών ιατρών.

Η παρούσα εργασία άντλησε το υλικό της από τις εισηγήσεις μικροβιολογικού ενδιαφέροντος σε διαφορετικά πεδία, όπως: Μικροβιολογία, Επιδημιολογία, Υγιεινή, Παθολογία, Παιδιατρική, Γυναικολογία, Οφθαλμολογία, Ωτορινολαρυγγολογία και Αφροδισιολογία-Δερματολογία. Υλικό της μελέτης αποτέλεσαν οι τόμοι και τα ευρετήρια των πεπραγμένων της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών, που φυλάσσονται στο ιστορικό αρχείο του Εργαστηρίου Μικροβιολογίας της Ιατρικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Αρχικά, στην επιλογή των εισηγήσεων, ακολούθησε η διαδικασία της εντόπισης λέξεων-κλειδιών, που αφορούσαν νοσολογικές οντότητες, λοιμώδους φύσεως. Ακολούθησε καταγραφή της συχνότητας των νοσολογικών οντοτήτων, ενώ επιχειρήθηκε μια αντιστοίχιση του χρονολογικού εύρους των βιβλιογραφικών αναφορών, σε σχέση με το χρονολογικό εύρος των επιδημικών εκρήξεων, της περιόδου 1835-1900.

Νοσολογικό φάσμα στην έλευση του 19ου αιώνα

Τα δεδομένα για τα λοιμώδη νοσήματα στον προ-επαναστατικό Ελλαδικό χώρο είναι ελλιπή και αποσπασματικά. Συχνή πηγή πληροφόρησης, για διάφορα νοσήματα αποτελούν οι αναφορές και οι ιατρο-γεωγραφικές πραγματείες των περιηγητών, που επισκέπτονταν την «εξωτική» Ελλάδα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ενδεικτική επίσης του νοσολογικού φάσματος της εποχής είναι η θεματολογία των 28 Ελληνικών ιατρικών βιβλίων, πρωτότυπων ή μεταφράσεων ξένων εκδόσεων, που εκδόθηκαν κατά την προ-επαναστατική περίοδο 1750-1821. Τα βιβλία αυτά, η πλειοψηφία των οποίων εκδόθηκαν στη

Βιέννη και στη Βενετία, συμπεριλαμβάνουν λοιμώδη νοσήματα που αποτελούσαν καταγεγραμμένο πρόβλημα δημόσιας Υγείας της Ελλάδας και αφορούσαν την φυματίωση, τον τέτανο, το ερυσίπελας, τη λύσσα, τον κίτρινο πυρετό, τη χολέρα, τον τύφο, τη λέπρα, τη πανώλη και τη σύφιλη.¹ Βέβαια, πρέπει να τονιστεί ότι τα βιβλία αυτά, αν και γενικής Παθολογίας, που καλύπτουν ένα γενικό φάσμα της Ευρωπαϊκής νοσολογίας, αφορούσαν και το αντίστοιχο νοσολογικό φάσμα της υπόδουλης Ελλάδας.

Νοσολογικό φάσμα της Ελλάδας: οι πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα

Με την ίδρυση του νέου Ελληνικού Κράτους, άμεση προτεραιότητα ήταν και η οργάνωση των υγειονομικών υποδομών. Σύντομα όμως κατέστη σαφές, ότι για την επιβίωση του κράτους θα έπρεπε να διαφυλαχθεί η δημόσια υγεία, που θα αποτελούσε εθνικό σκοπό για δημογραφικούς και στρατιωτικούς λόγους. Η απελευθερωμένη Ελλάδα κληρονόμησε ουσιαστικά το πρόβλημα που άφησε πίσω της η απελθούσα Οθωμανική διοίκηση, δηλαδή την ανυπαρξία μιας υγειονομικής οργάνωσης. Στον αντίποδα, στα υπό Βρετανική κατοχή Επτάνησα, επιδεικνύεται ένας ολοκληρωμένος υγειονομικός μηχανισμός, με στοιχεία προληπτικής ιατρικής (λοιμοκαθαρήτριά, καραντίνες, εμβολιασμοί κτλ), νοσηλευτικά ιδρύματα (νοσοκομεία, ορφανοτροφεία) και αυστηρό νομοθετικό πλαίσιο διαφύλαξης της δημόσιας υγείας.²

Παρόλα αυτά, το φάσμα των λοιμωδών νοσημάτων όλων των περιοχών της Ελλάδας, είτε ελεύθερες, είτε υπό Βρετανική ή Οθωμανική κατοχή, περιλάμβανε ουσιαστικά παρεμφερείς οντότητες. Ενδεικτικές επίσης είναι και οι πρώτες ενέργειες του Ιωάννη Καποδίστρια, ως Κυβερνήτη της Ελλάδας, σε επίπεδο δημόσιας υγείας, με τη θέσπιση του δαμαλισμού κατά της ευλογιάς, που αντικατοπτρίζουν τα κυριότερα προβλήματα του νοσολογικού φάσματος της χώρας.

Τη δολοφονία του Καποδίστρια θα ακολουθήσει η έλευση του βασιλιά Όθωνα στην Ελλάδα. Η Βαυαρική διοίκηση σύντομα βίωσε τη ζοφερή υγειονομική κατάσταση της Ελλάδας. Το 1833-34, οι Βαυαροί στρατιώτες που στάθμευαν στο Ναύπλιο, θα πληγούν από μια φοβερή επιδημία τύφου, με εκατοντάδες θανάτους. Ο χώρος ταφής των θυμάτων της φοβερής εκείνης επιδημίας, στην άκρη της πόλης, αποτελεί ένα από τα πολλά μνημεία της ιστορικής πόλης του Ναυπλίου. (Εικόνα 1)

Μια από τις πρώτες ενέργειες της Βαυαρικής διοίκησης ήταν η ιατρο-γεωγραφική χαρτογράφηση της χώρας. Στην έκδοση της πολιτικής, φιλολογικής και βιομηχανικής εφημερίδας «Ελληνικός Ταχυδρόμος», κατά την περίοδο 1838-39, άρχισαν να εκδίδονται οι ιατρο-στατιστικοί πίνακες όλων των δήμων της επικράτειας, που είχε συλλέξει η Βαυαρική διοίκηση. Οι ιατρο-στατιστικοί πίνακες ήταν ένα δείγμα της υψηλής Βαυαρικής οργάνωσης που δεν άφησε τίποτα στην τύχη και περιείχαν πλήθος δημογραφικά, αλλά και ιατρικού ενδιαφέροντος στοιχεία. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι οι πίνακες περιείχαν πληροφορίες ανά δήμο,

Εικόνα 1

Το μνημείο των θυμάτων της επιδημίας τύφου στο Ναύπλιο του 1833-34. (Πηγή: www.cityofnafplio.com/history/πρόνοια-ναυπλίου/)

για τη φυσική και υγιεινή κατάσταση τους, τα νοσήματα της περιοχής, τη φύση των ανέμων ανά περιοχή, την ποιότητα και την επάρκεια των υδάτων, τον αριθμό των κατοίκων, τις επαγγελματικές τους ασχολίες, τη σωματική τους ευρωστία, καθώς και το είδος της καλλιέργειας στην ύπαιθρο. Οι πίνακες δεν παρέλειπαν επίσης να συμπεριλάβουν στοιχεία για τη θέση των νεκροταφείων (π.χ. πλησίον υδάτινων πόρων), τον αριθμό των φαρμακείων, τον αριθμό των ιατρών (ιατροχειρουργοί και εμβολιαστές), των εμπειρικών χειρουργών και των μαιών. Η ανάγνωση των πινάκων αυτών αναδεικνύει το λοιμώδες και το μη λοιμώδες νοσολογικό φάσμα της εποχής, στο οποίο κυριαρχούν η ελονοσία, η φυματίωση, οι «ρευματισμοί», οι πνευμονίες, τα νοσήματα του γαστρεντερικού, η «χλώρωση» και οι ελμινθιάσεις.

Την ίδια περίοδο, στα Αγγλοκρατούμενα Επτάνησα, μέσα από τα αντίστοιχα Βρετανικά, άλλα όχι τόσο λεπτομερή όσο τα Βαυαρικά, αρχεία, φαίνεται ότι τα λοιμώδη νοσήματα (ελονοσία, χολέρα, τύφος, δυσεντερίες) κατείχαν επίσης ιδιαίτερη θέση, με τις συχνότητες απλά να αλλάζουν σε κάθε νησί.³⁻⁶ (Πίνακας 1). Στη νησιωτική αυτή περιοχή, αποκαλυπτικές, αλλά απογοητευτικές, ήταν οι στατιστικές με το 22,4% των θανάτων να αφορούν βρέφη, έως ενός έτους. Η θνησιμότητα για την ηλικιακή ομάδα 1-5 ετών κυμαινόταν στο 22%, στην ομάδα 6-10 ετών στο 8% και στις ηλικίες 10-15 ετών στο 3,8%.⁴ Η οστρακιά και ο κοκκύτης κάνουν τη δική τους περιοδική εμφάνιση και αποτελούσαν σημαντικές αιτίες νοσηρότητας και θνησιμότητας των παιδιών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο «Λόγιος Ερμής» για την Κέρκυρα του 1818, «το έτος απλώς εστάθη άνοσον εάν εξαιρεθῆ μόνον η αστρακία και ο βήχας, ο λεγόμενος κάρκαλος ή καρκαλέτσης (κοκκύτης) ο οποίος εκόλησε τα παιδιά, από τον Μάρτιον και καθ' εξής με ολέθρια επακολουθήματα».⁷ Πάντως και σε αυτό το γεωγραφικό διαμέρισμα της Ελλάδας κυριαρχούσε η ελονοσία. Ενδεικτική είναι η αναφορά προς το Υπουργείο Αποικιών του John Davy, Βρετανού επιθεωρητή των Στρατιωτικών Νοσοκομείων της Δι-

οίκησης της Μεσογείου: «...αν δεν υπήρχε η ελονοσία, αυτά τα νησιά (Επτάνησα) θα ήταν ανώτερα από τη δική μας χώρα και από πολλά άλλα μέρη της Ευρώπης...».⁸

Υγειονομική οργάνωση της Ελλάδας

Γίνεται αντιληπτό ότι η Ελλάδα των αρχών του 19ου αιώνα μαστιζόταν από αρκετά λοιμώδη νοσήματα. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι το λοιμώδες φάσμα της Ελλάδας δεν διέφερε ιδιαίτερα από αυτό των υπολοίπων Ευρωπαϊκών κρατών. Η σημαντικότερη διαφορά ανάμεσα στην Ελλάδα και τις υπόλοιπες χώρες της Δύσης, ήταν η έλλειψη υγειονομικής οργάνωσης και η υποτυπώδης εφαρμογή προληπτικών μέτρων. Βέβαια, όλες οι χώρες της Ευρώπης, αντιμετώπιζαν τα ίδια υγειονομικά προβλήματα και σε μια προ-αντιβιοτική εποχή, συχνά τα προληπτικά μέτρα, όπως η καραντίνα, απέδιδαν ελάχιστα στη διαφύλαξη της δημόσιας υγείας.

Μετά τις πρώτες προσπάθειες του Ιωάννη Καποδίστρια, οι συστηματικές πρωτοβουλίες για την υγειονομική οργάνωση της χώρας, ξεκίνησαν επί της Βασιλείας του Όθωνα. Το 1833 συστάθηκε η πρώτη υγειονομική υπηρεσία της χώρας, η οποία ονομάστηκε «Υγειονομικόν Τμήμα» και αποτέλεσε ένα από τα έξι Τμήματα του νεοσύστατου Υπουργείου Εσωτερικών, με δικαιοδοσίες στον τομέα της δημόσιας υγείας. Παράλληλα, ιδρύθηκε και λειτούργησε, από το 1834, το «Ιατροσυνέδριο». Από το 1864 και έως τις πρώτες δεκαετίες του επόμενου αιώνα, παρατηρείται μία τελμάτωση των εξελίξεων στο χώρο της υγείας, ενώ από το 1894, το κεντρικό διοικητικό όργανο των υγειονομικών υπηρεσιών ήταν η «Διεύθυνσις Δημοσίας Υγιεινής και Αντιλήψεως» του Υπουργείου των Εσωτερικών.⁹

Οι ανακοινώσεις της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών

Η Ιατρική Εταιρεία Αθηνών ιδρύθηκε στις 5 Ιουνίου 1835 και οι πρώτες εισηγήσεις χρονολογούνται από τον Οκτώβριο του ίδιου έτους. Ως επίσημη έναρξη των εισηγήσεων καταγράφεται η 15η Οκτωβρίου 1835, ημερομηνία κατά την οποία πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες τέσσερις ανακοινώσεις, εγκαινιάζοντας έτσι τη μακρά παράδοση των εβδομαδιαίων επιστημονικών συναντήσεων. Οι πρώτες ανακοινώσεις αφορούσαν την Παθολογία και τη Φαρμακολογία. Αριθμητικά, οι τρεις εισηγήσεις με θέμα τα λοιμώδη νοσήματα σε αντίθεση με τη μια ομιλία των Κλάδου Ι., Νικολαΐδη Α., Πάλλη Α., Λάνδερερ Ξ. «Συζήτησις περί φαρμάκων», έδωσαν εξ αρχής το στίγμα του εθνικού προβλήματος.

Πίνακας 1

Τα συνηθέστερα νοσήματα των Ιονίων Νήσων κατά το 19ο αιώνα.

• Κέρκυρα:	ελονοσία, δυσεντερία, ευλογιά
• Λευκάδα:	ελονοσία (amphimerina paludoza)
• Κεφαλονιά:	ελονοσία
• Παξοί:	τυφοειδής πυρετός
• Ζάκυνθος:	ελονοσία, χολέρα, δυσεντερία
• Κύθηρα:	δυσεντερία

Ειδικότερα, οι Βερνάρδος Ρέξερ και ο Ιωάννης Κλάδος θα ανοίξουν τον κύκλο των εισηγήσεων για τα λοιμώδη νοσήματα, αρχικά με το φλέγον θέμα της ευλογιάς (Β. Ρέξερ, Ι. Κλάδος, «*Συζήτησις περί δαμαλισμού*»). Ο Βαυαρός Ρέξερ, προσωπικός ιατρός του Όθωνα, θα συνεχίσει την ομιλία του με ένα άλλο θέμα που ταλαιπωρούσε την Ελλάδα από την αρχαιότητα, αυτό της ελονοσίας, παρουσιάζοντας τη σπληνομεγαλία που προκαλεί η νόσος (Β. Ρέξερ «*Περί σπληνομεγαλίας*»). Λίγο αργότερα από το βήμα των ομιλητών ο Ιωάννης Κλάδος θα θίξει έτερο σημαντικό πρόβλημα της δημόσιας υγείας, τη λύσσα, για την οποία η λύτρωση θα βρεθεί μόνο προς τα τέλη του 19ου αιώνα από τον Pasteur. Η ομιλία του με θέμα «*Περίπτωσης λύσσης*», υπενθύμισε σε όλους το φοβερό σύμπτωμα της υδροφοβίας των ασθενών, αλλά και την ενδημικότητα της λύσσας στην Ελλάδα. Οι πρώτες αυτές εισηγήσεις αρχίζουν ουσιαστικά να ορίζουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθεί και θα δώσει βάρος η Ιατρική Εταιρεία και ο επιστημονικός ιατρικός κόσμος των Αθηνών.

Κατά τους επόμενους δυο μήνες, δυο ακόμα εισηγήσεις θα αναδείξουν την ανάγκη αντιμετώπισης δυο άλλων πληγών της ανθρωπότητας. Η εισήγηση της 20ής Νοεμβρίου, των καθηγητών της Ιατρικής Σχολής του Οθωνείου Πανεπιστημίου Αθηνών, Δημήτριου Μαυροκορδάτου, Ξαβιέ Λάνδερερ, Ιωάννη Νικολαΐδη και του ιατρού Βερνάρδου Ρέξερ, έφερε στο κοινό μια γνώριμη νόσο στην Ελλάδα, την πανώλη («*Συζήτησις περί πανώλους*»), ενώ ο Χρήστος Αχελωΐδης, ένα μήνα μετά, θα αποτυπώσει την άλλη μάστιγα της εποχής, τη χολέρα («*Παρατηρήσεις περί χολερικού πυρετού*», 5 Δεκεμβρίου). Στις πρώτες εισηγήσεις του 1835 με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, συμπεριλαμβάνεται και η ομιλία του Καθηγητή της Ανατομικής και Φυσιολογίας της Ιατρικής Σχολής, Δημήτριου Μαυροκορδάτου, με θέμα «*Πατρίς της πανώλους είναι η Κωνσταντινούπολις*» (23 Νοεμβρίου).

Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1840 οι εισηγήσεις δίνουν ξεκάθαρο προβάδισμα σε συγκεκριμένες παθολογικές οντότητες όπως η πανώλη, η ελονοσία, η ευλογιά, η χολέρα, ο τύφος, η φυματίωση και η λύσσα, που ουσιαστικά ορίζουν το πάγιο ενδημικό φάσμα της χώρας. Στη δεκαετία του 1850, τα σημαντικότερα λοιμώδη νοσήματα που απασχολούν την ιατρική κοινότητα φαίνεται ότι είναι η δυσεντερία, η χολέρα, ο τύφος και η ευλογιά. Στα κατοπινά χρόνια οι εισηγήσεις αρχίζουν να καλύπτουν περισσότερες ασθένειες, όπως η μηνιγγίτιδα, η οστρακιά, ο κοκκύτης, η εχινόκοκκίαση, η διφθερίτιδα, το τράχωμα και η λέπρα.

Στα τέλη του 19ου αιώνα θα εγκαινιασθεί ένας νέος τύπος εισήγησης, με τον τίτλο «*Επιδημιολογική κατάστασις του 15ου ημέρου της πόλεως των Αθηνών*» με πρώτο εισηγητή τον Σ. Γούζαρη στις 14 Απριλίου

1884, προφανώς με την ελπίδα της παγίωσής της. Η τελική μορφή όμως αυτού του τύπου εισηγήσεων και εγχειρήματος, θα παγιωθεί το 1894 με το γενικό τίτλο «*Επιδημικά νοσήματα εν Αθήναις*» με σχεδόν ταυτόχρονη δημοσίευση των επιδημιολογικών ευρημάτων στην Ιατρική Εφημερίδα Στρατού.

Το θέμα των επιδημικών εκρήξεων δεσπόζει στις εισηγήσεις που είναι πάντα επίκαιρες ή και σύγχρονες του συμβάντος. Από τις εισηγήσεις τέτοιου τύπου διακρίνουμε το άμεσο ενδιαφέρον της ιατρικής κοινότητας για την επιδημιολογική έρευνα, τον έλεγχο και την περιστολή μιας επιδημίας προς όφελος της δημόσιας υγείας. Στον πίνακα που ακολουθεί αποτυπώνονται οι εισηγήσεις που πραγματοποιήθηκαν εν μέσω ή μετά από επιδημικές εκρήξεις στην Αθήνα, αλλά και σε άλλες περιοχές. (Πίνακας 2)

Πρέπει να διευκρινισθεί ότι οι εισηγήσεις του 19ου αιώνα στην Ιατρική Εταιρεία Αθηνών παρουσιάζουν ένα κοινό χαρακτηριστικό. Οι εισηγήσεις των λοιμωδών νοσημάτων αφορούν ελάχιστα τα θέματα «εργαστηριακή» διαγνωστικής και επικεντρώνονται κυρίως στην επιδημιολογία, την πορεία της νόσου και τη θεραπευτική προσέγγιση. Οι όποιες εισηγήσεις «εργαστηριακού» ενδιαφέροντος εμφανίζονται μετά τα τέλη της δεκαετίας του 1860 όπως διακρίνονται στον πίνακα που ακολουθεί. (Πίνακας 3)

Φαίνεται ότι η κλινική εικόνα των νοσημάτων ήταν οικεία στους Έλληνες ιατρούς, χωρίς βέβαια αυτό να συνεπάγεται πάντοτε και μια ακριβή διάγνωση. Σε μια προ-αντιβιοτική εποχή προφανώς και δεν τίθεται θέμα θεραπείας των σοβαρών λοιμωδών νοσημάτων. Παρόλα αυτά, στο θέμα της «θεραπείας» διακρίνουμε εισηγήσεις που αφορούν κυρίως την ελονοσία, τη δυσεντερία, τη φυματίωση και τη διφθερίτιδα. Αναφορικά με την ελονοσία, η πλειοψηφία των εισηγήσεων ασχολείται με τις παρενέργειες της κινίνης, την αποτελεσματικότητά της, καθώς και με ένα σοβαρό πρόβλημα της εποχής, αυτό της νοθείας του σκευάσματος. Ανάμεσα στις εισηγήσεις ξεχωρίζουν αυτές της περιόδου 1895-1897 όπου αναδεικνύεται η οροθεραπεία ως η πλέον ενδεδειγμένη μέθοδος για τη θεραπεία της διφθερίτιδας εκείνη την εποχή. Οι εισηγήσεις αυτές έρχονται να επιβεβαιώσουν το διεθνές κλίμα ευφορίας και αισιοδοξίας μετά την ανακάλυψη της οροθεραπείας από τον Emil von Behring το 1890. Ταυτόχρονα, στην Ιατρική Εταιρεία Αθηνών, ανακοινώνονται θεωρίες για νέες θεραπευτικές προσεγγίσεις όπως αυτές προτείνονταν στη Δύση. Αυτές οι προσπάθειες και οι «θεραπευτικές» ουσίες αφενός δείχνουν την έλλειψη γνώσεων για τη μικροβιακή φύση των λοιμωδών νοσημάτων και αφετέρου έτειναν να χαρακτηρισθούν και ως επικίνδυνες για την ήδη βεβαρυμμένη κατάσταση των ασθενών όπως αποκαλύπτει ο παρακάτω ενδεικτικός πίνακας. (Πίνακας 4)

Πίνακας 2

Εισηγήσεις με θεματολογία τις επιδημικές εκρήξεις διαφόρων περιοχών και πόλεων της Ελλάδας

Έτος	Εισηγητής	Θέμα
1838	Ξ. Λάνδερπερ	«Παρατηρήσεις τινές περί της εν Πόρω πανώλους και εικασία περί πανώλους εν γένει»
1848	Δ. Γεωργίου Α. Γούδας	«Επιδημία τυφοειδούς νοσήματος εν Πάτραις» «Περί της εν Σκιάθω χολέρας»
1857	Γ. Λέλλης	«Περί σποραδικών κρουσμάτων ευλογίας εν Αθήναις και Πειραιεί»
1868	Χ. Πρετεντέρης	«Περί της εφετινής επιδημίας των διαλειπόντων πυρετών»
1869	Χ. Πρετεντέρης	«Περί της επικρατούσης επιδημίας εγκεφαλονωτιαίας μηνιγγίτιδος»
1879	Γ. Βάφας	«Περί της επικρατησάσης οφθαλμίας εν τη πόλει»
1880	Ι. Γαλβάνης	«Περί της εν Πειραιεί επικρατούσης δυσεντερίας»
1882	Σ. Τούζαρης Ε. Τράϊμπερ	«Περί της εν Πειραιεί επιδημίας ευλογίας» «Περί της ενσκηψάσης ευλογίας εν τω Στρατιωτικώ Νοσοκομείω»
1884	Χ. Ράλλης Σ. Γούζαρης	«Αποτελέσματα των ερευνών της Επιτροπής προς εξερεύνησιν της εν Κολονακίω υπαρξάσης επιδημίας του κοιλιακού τύφου» «Περί των αιτιών της επιδημίας τύφου όντων της έξωθεν μεταφοράς υπό των Ιταλών εργατών»
1886	Ν. Μακκάς	« Περί της επικρατησάσης και εφέτος επιδημίας, κατά το θέρος, των διαλειπόντων πυρετών»
1890	Γ. Γρηγοράκης	«Η επιδημία της γρίπης εν τω Ορφανοτροφείω Χατζή – Κώνστα»
1894	Γ. Καραμήτσας Π. Μανούσος	«Επιδημία παρωτίτιδος εν Αθήναις και Πειραιεί» «Η επιδημική γρίπη εν Πάτραις»
1896	Σ. Κανέλλης	«Επί της εν Μεγάροις επιδημίας οστρακιάς»
1898	Γ. Γρηγοράκης Α. Τριάντης	«Περί της εν τη πόλει επιδημίας ιλαράς μετά βρογχοπνευμονικών φαινομένων» «Περί της εν Μεγάροις επιδημίας εγκεφαλονωτιαίας μηνιγγίτιδος»

56

Πίνακας 3

Εισηγήσεις διαγνωστικού και θεραπευτικού περιεχομένου των λοιμωδών νοσημάτων

Έτος	Εισηγητής	Θέμα
1869	Ζαλλώνης και Παρασκευάς	«Πειράματα επί του ενοφθαλμισμού και μεταδόσεως της φυματίωσης»
1890	Π. Παμπούκης	«Περί απολυμάνσεως των πτυσμάτων της φυματίωσης πρό της χρώσεως αυτών»
1894	Ιακ. Θωμόπουλος Π. Παμπούκης	«Περί της παρουσίας εγχυματικών εν τω αίματι ελονοσούντων, της αληθούς φύσεως των τέως περιγραφέντων ελοπρωτοζώων και των παρά τοις αρχαίοις δοξασιών περί ελονοσίας» «Πειράματα παρασκευής αντιδιφθεριτικής τοξίνης»
1897	Κ. Σάββας	«Περί της διαγνώσεως του κοιλιακού τύφου δια της μεθόδου του Widal»
1898	Α. Παπαπαναγιώτου Γ. Καραμήτσας Π. Παμπούκης	«Μέθοδος προς εξαγωγήν πτυέλων δια την μικροσκοπικήν εξέτασιν παρά τη παιδική ηλικία» «Πειράματα εφαρμογής του πειράματος του Widal επί 51 περιπτώσεων τυφοειδών πυρετών» «Ανακοινώσεις και πειράματα επί της λύσεως»

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της περιόδου είναι ο θρίαμβος σε όλο τον κόσμο της «μιασματικής» θεωρίας. Μέχρι την εποχή των μικροβιολογικών ανακαλύψεων οι ιατρικές κοινότητες παγκοσμίως δέχονται ως θέσφατο τη θεωρία του «μιασμένου» αέρα ως μέσο εξάπλωσης μιας νόσου. Ενδεικτική είναι η εισήγηση του Ξαβιέ Λάνδερερ, Καθηγητή Γενικής Χημείας και Πειραματικής Φυσικής στο Οθώνειο Πανεπιστήμιο, στις 20 Απριλίου 1836 με θέμα «Περί μιάσματος της ατμοσφαιράς». Ως εκ τούτου δεν πρέπει να προκαλεί απορία η θεματολογία της εποχής για τη σχέση των κλιματικών συνθηκών και τη γέννηση ή εξέλιξη ενός λοιμώδους νοσήματος. (Πίνακας 5)

Συγκεντρώνοντας τα δεδομένα από τη βιβλιογρα-

φική έρευνα μπορούμε να διακρίνουμε κάποια λοιμώδη νοσήματα των οποίων οι συχνές αναφορές προφανώς υποδηλώνουν το μέγεθος του προβλήματος κάθε νοσολογικής οντότητας ξεχωριστά και τα οποία είχαν τη δική τους ιστορία στη χώρα μας. (Διάγραμμα 1)

Ελονοσία

Το πρόβλημα της ελονοσίας στην Ελλάδα χρονολογείται από την αρχαιότητα. Ακριβή επιδημιολογικά δεδομένα για τη νόσο, πριν τα τέλη του 19ου αιώνα, δε διασώζονται. Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, οι αναφορές των ξένων περιηγητών στις γεω-

Πίνακας 4 Εισηγήσεις πρωτότυπων θεραπειών των λοιμωδών νοσημάτων

Έτος	Εισηγητής	Θέμα
1849	Ι.Ολύμπιος	Περί εισπνοής του χλωρίου κατά του τυφοειδούς πυρετού
1871	Γ. Καραμήτσας	Περί του βρωμιούχου καλίου κατά του κοκκύτου και της χλωράλης κατά της εγκεφαλονωτιαίας μηνιγγίτιδος
1874	Παπαλεξόπουλος & Γλαράκης	Περί εφαρμογής του θειώδους νάτρου εις φυματιώνας
1879	Ι. Βάμβας	Θεραπεία τετάνου δια χλωριάλης και μορφίνης
1887	Λ. Χρήστοβιτς	Περί της χρήσεως της κοκαΐνης εν τη δυσεντερία, οξεία βλεννοροία κλπ
1893	Γ. Κορομηλάς	Περί της θεραπείας της πνευμονικής φυματιώσεως δι' εισπνοών ενθείου άνθρακος μετά φωσφορικής τιτάνου
1894	Ι. Καρδαμάτης	Περί της χρήσεως του κυανού του μεθυλενίου επί 100 κλινικών περιπτώσεων διαλειπόντων πυρετών, συνεχών, γαστρικών, ελωδών, τυφοειδών και κοιλιακών τύφων

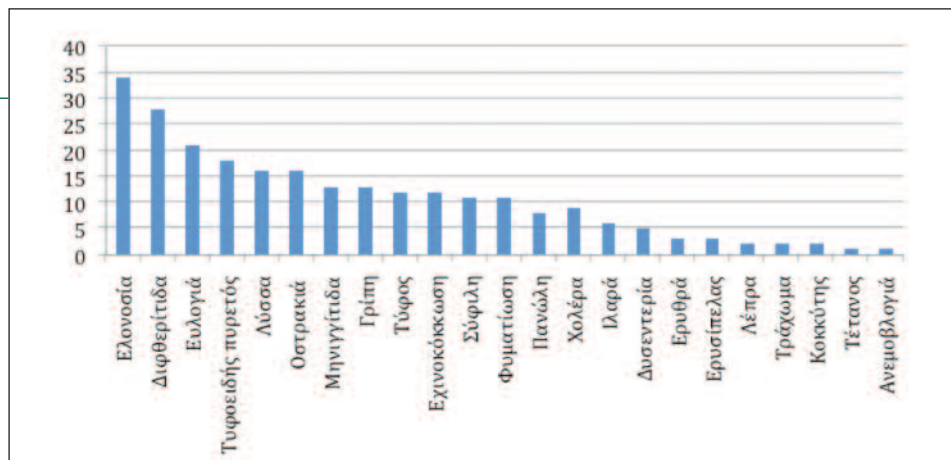
Πίνακας 5 Εισηγήσεις σχετιζόμενες με τις ατμοσφαιρικές αλλαγές και την εμφάνιση λοιμωδών νοσημάτων

Έτος	Εισηγητής	Θέμα
1853	Β. Ρέξερ	Περί της πτώσεως του θερμομέτρου και υψώσεως του βαρομέτρου ως αιτιών της υπαρχούσης επιδημίας δυσεντερίας
1856	Δ. Ορφανίδης	Περί εμφανίσεως νοσημάτων συνήθων κατά το φθινόπωρον και την άνοιξιν ένεκα της εκτάτου και ανωμάλου θερμοκρασίας
1882	Φ. Ταμιχτής	Περί των κλιμάτων όπου επικρατεί κυρίως η ευλογία
1886	Λ. Μπέλλος	Περί της μή επικρατήσεως εφέτος πυρετών εις τα ελώδη μέρη ένεκα της πολυομβρίας
1898	Α. Τριάντης	Σχέσεις επιδημίας μηνιγγίτιδος και της μετά υπερβολικών ψύχως ή χιόνα αναπτύξεως ικανής θερμότητας και ηλίου θαλπερού

Διάγραμμα 1

Αριθμός αναφορών ανά λοιμώδες νόσημα κατά την περίοδο 1835-1900

γραφικές τους πραγματείες έχουν κοινό σημείο αναφοράς την ενδημία της νόσου στην Ελλάδα. Ενδεικτικά αναφέρονται τα έργα του Roux "*Histoire médicale de l'Armée française en Morée*" (1829), του Faure "*Des Fièvres intermittents et continues*" (1833), του Gittard "*Considérations generals sur la Constitution physique de Péloponèse et son influence sur le caractère et les maladies de ses habitants*" (1834), και τέλος του Thomann "*Über die Wechselfieber in Griechenland*" (1839).

Τα πρώτα επιδημιολογικά στοιχεία της δεκαετίας του 1860 καταδείκνυαν το μεγάλο πρόβλημα της ελονοσίας στην Αθήνα. Το 1865, το 56,3% των νοσηλευμένων στην «Αστυκλινική Αθηνών» αφορούσε περιπτώσεις ελονοσίας. Τα ιατρικά πονήματα της εποχής, βασιζόμενα στη φύση των πυρετών, ταξινομούσαν τη νόσο σε: διαλείποντες πυρετούς, κακοήγη πυρετό, αιμοσφαιρινοεικό πυρετό, και ελώδη καχεξία. Βάσει των στοιχείων, στα τέλη του 19ου αιώνα, επί του συνόλου των ασθενών από ελονοσία, κυριαρχούσαν οι διαλείποντες πυρετοί (91,52%), ενώ είχαν καταγραφεί και περιπτώσεις αιμοσφαιρινοεικού πυρετού.¹⁰⁻¹²

Ευλογία

Η πλειονότητα των ανακοινώσεων στην Ιατρική Εταιρεία Αθηνών με θέμα την ευλογία, αφορούσαν κυρίως το θέμα του δαμαλισμού. Μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα η προφύλαξη κατά της νόσου πραγματοποιούνταν μέσω του ευλογιασμού. Η διαδικασία του ευλογιασμού ήταν μια τεχνητή ανοσοποίηση μέσω ενοφθαλμισμού στο δέρμα από φλύκταινες ελαφρά πασχόντων (variolation) ή ευρισκόμενους στο στάδιο της ανάρρωσης. Οι πρώτοι ιατροί που αντιλήφθηκαν τη σημασία της μεθόδου και προσπάθησαν να την κάνουν γνωστή στον τότε ιατρικό κόσμο ήταν οι Έλληνες ιατροί της Κωνσταντινούπολης, Ιάκωβος Πυλαρινός και Εμμα-

νουήλ Τιμώνης.¹³⁻¹⁴

Στις αρχές του 19ου αιώνα, οι Βρετανικές αρχές αρχίζουν να εισάγουν τη μέθοδο του δαμαλισμού στις αποικίες τους. Όταν τα Επτάνησα θα περιέλθουν στην κυριαρχία τους θα είναι η πρώτη περιοχή της Ελλάδας όπου θα εφαρμοσθεί η μέθοδος. Όμως, η νέα μέθοδος συνάντησε εμπόδια και πραγματοποιήθηκε με ιδιαίτερη βραδύτητα εξαιτίας των δεισιδαιμονιών του λαού, τις αντιδράσεις της ιατρικής κοινότητας και την παρουσία τσαρλατάνων θεραπευτών. Σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, σε πολλές χώρες όπου ήδη είχε εισαχθεί ο δαμαλισμός (Βρετανία 1799, Βαυαρία 1807, Δανία 1810, Νορβηγία 1811, Βοημία 1812, Ρωσία 1812, Σουηδία 1816) διαπιστώθηκε το φαινόμενο να νοσούν από την ευλογία άτομα τα οποία είχαν δαμαλιστεί στο παρελθόν.¹⁵ Μετά και από τα στοιχεία που παρουσίασε ο Άγγλος ιατρός Marson, από το London Smallpox Hospital, κατέστη σαφές ότι η ανοσία ήταν παροδική. Όπως ο ίδιος ανακοίνωσε στο Royal Society of Medicine: «Τα άτομα τα οποία έχουν δαμαλισθεί πριν δέκα, δεκαπέντε ή και είκοσι χρόνια, σε ένα συγκεκριμένο ποσοστό, μπορούν ξανά να μολυνθούν».¹⁶⁻¹⁷ Στο πνεύμα αυτό κινήθηκαν και οι εισηγήσεις στην Ιατρική Εταιρεία Αθηνών που είχαν ως θέμα την ανάγκη αναδαμαλισμού.

Ο πρώτος δαμαλισμός εικάζεται να πραγματοποιήθηκε στην Κωνσταντινούπολη στα τέλη του 1800, ενώ το 1804 ο Γ. Αλβέρτης θα εισάγει το δαμαλισμό στην κυρίως Ελλάδα. Όπως ήταν επόμενο η καινούργια μέθοδος εμβολιασμού συνάντησε εμπόδια λόγω των προκαταλήψεων του πληθυσμού. Ο Ιωάννης Καποδίστριας κατανοώντας από πολύ νωρίς τη σημασία του δαμαλισμού διορίζει το 1830 τον Γ. Αλβέρτη ως «Γενικόν Εμβολιαστήν». Το 1835 με διάταγμα, η Αντιβασιλεία καθιερώνει τον υποχρεωτικό δαμαλισμό των κατοίκων και διορίζει δημόσιους εμβολιαστές κατά νομούς.¹⁸

Λύσσα

Η λύσσα αποτελούσε άλλο ένα νόσημα που χρονολογείται από την αρχαιότητα. Αν και εκλείπει, ως περιγραφόμενη νοσολογική οντότητα στην Ιπποκρατική Συλλογή, εντούτοις θεωρείται βέβαιο ότι οι Αρχαίοι Έλληνες είχαν γνώση της νόσου. Αναφορές επίσης στη νόσο συναντούμε και κατά την περίοδο του Βυζαντίου.¹⁹

Παρά την έλλειψη επιδημιολογικών στοιχείων για τη λύσσα στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα, είναι σαφές ότι το πρόβλημα της νόσου ήταν οξύ. Από όλες τις ανακοινώσεις του 19ου αιώνα ξεχωρίζουν αυτές του 1894 και 1898 όπου περιγράφονται τα πειράματα περί λύσσας, και φέρουν το όνομα του μικροβιολόγου που άλλαξε τη ροή του αντιλυσσικού αγώνα στην Ελλάδα, του Παναγιώτη Παμπούκη, ο οποίος από το 1885 έως το 1888 εργάστηκε στο πλευρό του Louis Pasteur όπου και μυήθηκε στην αντιλυσσική θεραπεία. Το 1889, ο Παμπούκης θα γνωστοποιήσει στην Ελληνική Κυβέρνηση την πρόθεση του να ιδρύσει Λυσσιατρείο με χορηγία του Ινστιτούτου Pasteur. Τα πειράματα σε σκύλους είχαν 100% επιτυχία και το Ιατροσυνέδριο συνηγόρησε στην ίδρυση του Λυσσιατρείου το 1894, το οποίο τελικά κτίστηκε σε οικόπεδο ιδιοκτησίας του Παμπούκη (Πατησίων 232) με δικά του έξοδα. Όπως αποδεικνύεται από τα πεπραγμένα του Λυσσιατρείου, κατά την περίοδο 1894-1900, προσήλθαν στο Λυσσιατρείο 2.790 εκ των οποίων οι 2.177 έρχονταν σε θεραπείας. Η θνητότητα της περιόδου κυμάνθηκε στο 0,2%.²⁰⁻²¹

Παιδιατρικά λοιμώδη νοσήματα

Τα παιδιατρικά λοιμώδη νοσήματα ήταν ένα σοβαρό

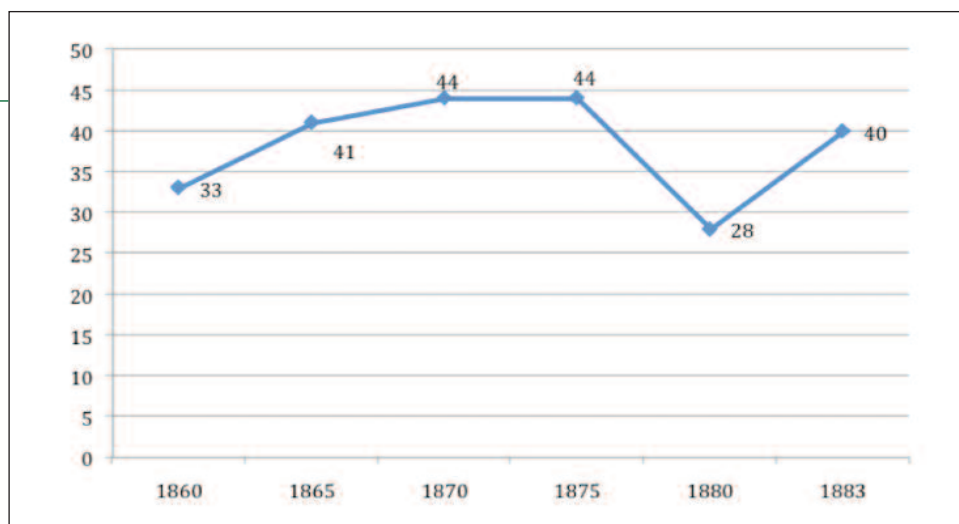
πρόβλημα δημόσιας υγείας που κατά πολλούς έθετε σε κίνδυνο ακόμα και την επιβίωση του ίδιου του έθνους. Εκτός της ευλογιάς, της οστρακιάς, της ιλαράς και κυρίως της διφθερίτιδας, ως αιτίες θανάτου των παιδιών καταγράφονταν επίσης η ελονοσία και η φυματίωση. Ένα ιδιαίτερο στοιχείο που αποτυπώνει τους υψηλούς δείκτες βρεφικής και παιδικής θνησιμότητας, είναι το αρχείο του Δημοτικού Βρεφοκομείου Αθηνών. Εκεί καταγράφονται όλα αυτά τα νοσήματα που φαίνεται ότι αναδύονταν και μέσα από τις ανακοινώσεις της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών. Στην πρωτεύουσα οι επιδημικές εκρήξεις ελονοσίας, οστρακιάς, ιλαράς και διφθερίτιδας, οδήγησαν σε μια σταδιακή αύξηση των θανάτων στις τάξεις των φιλοξενούμενων έκθετων του ορφανοτροφείου.²²⁻²⁴ (Διάγραμμα 2)

Χολέρα

Η χολέρα αποτέλεσε έναν ακόμα εφιάλτη της ανθρωπότητας. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, η νόσος σάρωσε διαδοχικά όλη την υφήλιο, ενώ η εξέλιξη της ναυσιπλοΐας και η κατασκευή των ατμόπλοιων συνετέλεσε στη ταχύτερη διάδοσή της. Χρονολογικά διακρίνουμε τις εξής πανδημίες: Πρώτη Πανδημία (1817-1824), Δεύτερη Πανδημία (1827-1835), Τρίτη Πανδημία (1839-1856), Τέταρτη Πανδημία (1863-1875), Πέμπτη Πανδημία (1881-1896), καθώς και η Έκτη Πανδημία που ενέσκηψε το 1899 και συνεχίστηκε έως το 1923. Σύμφωνα με τη γεωγραφική εξάπλωση των πανδημιών, σε όλες τις περιπτώσεις εκτός της Πρώτης Πανδημίας, τα μεσογειακά κράτη ήταν τελικός ή ενδιάμεσος σταθμός της νόσου, με τη θνητότητα να κυμαίνεται από 50-60% στα λιμάνια που έπληξε.²⁵ (Πίνακας 6)

Διάγραμμα 2

Διακύμανση Θνησιμότητας (%) στο Βρεφοκομείο Αθηνών (1859-1884).

Η Ελλάδα βίωσε αρκετές φορές τις επιδημίες της χολέρας που άφηνε πίσω της τον τρόμο και τη διάλυση του κοινωνικού ιστού κάθε περιοχής που έπληττε, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτό της επιδημίας του Πειραιά το 1854.²⁶ Άλλες σοβαρές επιδημίες που καταγράφηκαν στον Ελλαδικό χώρο, ήταν αυτές της Κεφαλονιάς (1850), της Κέρκυρας (1855) και της Ζακύνθου (1856).²⁷⁻²⁸

Πανώλη

Η νόσος πλήττει όλη την υφήλιο και η Ελλάδα δεν αποτέλεσε εξαίρεση. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι από το 1800 έως το 1839 είχαν καταγραφεί 24 επιδημίες στην Πελοπόννησο, την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τα νησιά του Αιγαίου. Καθώς προχωρεί όμως ο αιώνας εμφανίζεται σταδιακά μια μείωση των επιδημιών στα όρια του ελεύθερου Ελληνικού κράτους. Ταυτόχρονα, πλήθος επιδημικών εκρήξεων πλήττουν τις περιοχές που βρίσκονται ακόμα υπό Οθωμανικό ζυγό.²⁹ Η πανώλη εμφανίζεται σχεδόν σε ετήσια βάση στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Εξαίρεση στα όρια του ελεύθερου Κράτους αποτελούν τα απελευθερωμένα νησιά του Αιγαίου στα οποία λόγω του εμπορίου εντοπίζονται συχνά κρούσματα της νόσου. Όσο για τα Επτάνησα, η τελευταία καταγεγραμμένη επιδημία πανώλους χρονολογείται το 1816.³⁰

Συμπεράσματα

Ανασυνθέτοντας το λοιμώδες φάσμα του νέου Ελληνικού κράτους και της πρωτεύουσάς του, κατά το 19ο αιώνα, από το συνδυασμό των πρωτογενών ιατρικών πηγών και των ανακοινώσεων στην Ιατρική Εταιρεία Αθηνών, αναδύεται η χώρα ως μια περιοχή με πολλά προβλήματα λοιμωδών νοσημάτων. Σε μια προσπάθεια χρονικής αντιστοίχισης των καταγεγραμμένων επιδημικών εκρήξεων με τον αριθμό των ανακοινώσεων ανά περίπτωση, διακρίνουμε περιόδους αλληλοεπικάλυψης, αλλά και περιόδους πλήρους σιγής της ιατρικής κοινότητας σε σοβαρά λοιμώδη νοσήματα. (Διάγραμμα 3)

Όπως φαίνεται στο παραπάνω διάγραμμα 3, κατά την περίοδο που μελετήθηκε, κάποια νοσήματα που διαχρονικά απασχολούσαν τις τοπικές κοινωνίες δεν είχαν την αναμενόμενη κάλυψη στις ανακοινώσεις της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών. Γενικά μπορεί να λεχθεί ότι το βασικό πρόβλημα της πανώλους καλύφθηκε πλήρως την ίδια ακριβώς περίοδο που ταλαιπωρούσε

Επιδημίες χολέρας στα σημαντικότερα λιμάνια της Μεσογείου κατά το 19ο αιώνα

Πίνακας 6

Λιμάνι	Έτος επιδημικών εκρήξεων
Αλεξάνδρεια	1837, 1848
Αγκόνα	1836, 1855, 1864, 1865
Μπρίντζι	1865
Γένοβα	1836, 1854, 1886
Πειραιάς	1854
Μασσαλία	1854
Θεσσαλονίκη	1832, 1848, 1854, 1855, 1856, 1865, 1866, 1872, 1873

την Ελλάδα, με το ενδιαφέρον να φθίνει σταδιακά μαζί με την ίδια τη νόσο κατόπιν των αυστηρών μέτρων ελέγχου και καραντίνας που είχαν θεσμοθετηθεί. Αντίθετα, το ενδιαφέρον για τη διφθερίτιδα εντοπίζεται αρκετά χρόνια μετά τις μεγάλες επιδημικές εκρήξεις. Στην περίπτωση αυτή όμως μπορεί κάποιος να υποστηρίξει ότι η περίοδος των ανακοινώσεων συμπίπτει πλέον και με τη μακρά και σταθερή περίοδο ενδημικότητας και υψηλού επιπολασμού της νόσου στο δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα. Στην περίπτωση της χολέρας, η πλειονότητα των ανακοινώσεων εντοπίζεται στην περίοδο της μεγάλης επιδημίας του 1854. Παρόλα αυτά, στο πέρασμα των δεκαετιών εντοπίζονται συνεχώς ανακοινώσεις επί του προβλήματος της χολέρας, ως ένας υπαρκτός κίνδυνος για τη χώρα. Πλήρης ταύτιση των αρχαικών πηγών περί επιδημικών εκρήξεων και ανακοινώσεων, παρατηρείται επίσης στη περίπτωση της μηνιγγίτιδας. Τέλος, η διαχρονική αποτύπωση των ανακοινώσεων περί λύσσας, ευλογιάς και ελονοσίας, προφανώς και ενισχύουν τις ήδη υπάρχουσες γνώσεις από τις πηγές, αναφορικά με τον ενδημικό χαρακτήρα αυτών των νοσημάτων.

Την ήδη βεβαρυμμένη υγειονομική κατάσταση, επιδεινώσαν και οι ιστορικές συγκυρίες. Η τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα ήταν ίσως η χειρότερη, στην έως τότε ιστορία του νέου Ελληνικού κράτους. Η πτώχευση της χώρας, η έλευση του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου και η ήττα στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 προκάλεσαν οπισθοδρόμηση στην εξέλιξη της Ελλάδας. Παρόλα αυτά, σε ιατρικό επίπεδο, η άνθιση και η εξέλιξη της Μικροβιολογίας με το πλήθος των ανακαλύψεων, δεν άφησαν ανεπηρέαστη την ελληνική ιατρική κοινότητα. Για την πλειονότητα των νοσημάτων η κατάσταση παρέμεινε αναλλοίωτη μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, ενώ οι επιτυχημένες απόπειρες περιστολής των λοιμωδών νοσημάτων όπως της ελονοσίας στο Μεσοπόλεμο, είχαν άδοξο τέλος λόγω του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου και την καταστροφή της χώρας. Διαχρονικό χαρακτηριστικό των

Summary

The evolution of infectious diseases and Microbiology in Greece during 19th century through the lectures of Athens Medical Society (1835-1900)

Constantinos Tsiamis¹, Georgia Vrioni¹, Evangelos Vogiatzakis², Athanassios Tsakris¹

¹Department of Microbiology, Medical School, National and Kapodistrian University of Athens, Athens, Greece

²Department of Microbiology, General Chest Hospital "Sotiria", Athens, Greece

The aim of this study is to present the nosological spectrum of Greece during the 19th century. The source of information for the study have been the lectures of the Athens Medical Society during the period 1835-1900, which include microbiology-related issues that cut across various medical domains such as Microbiology, Epidemiology, Hygiene, Pathology, Pediatrics, Gynecology, Ophthalmology, Otolaryngology and Venereology-Dermatology. The analysis of these communications reveals that Greece was affected by the same infections as Europe, with plague, malaria, smallpox, cholera, typhus, tuberculosis and rabies, among others, essentially making up a fixed endemic spectrum of the country. From the mid-19th century onwards, the existing spectrum was enriched with meningitis, scarlet fever, pertussis, echinococcosis, diphtheria, trachoma and leprosy. As far as the majority of these diseases are concerned, the situation remained invariant until the first decades of the 20th century, mainly due to the lack of appropriate antimicrobial therapy but also because of the poor organisation of the sanitary system.

Key words

Athens Medical Society, Greece, History of Microbiology, Public Health

Βιβλιογραφία

1. Καραμπερόπουλος Δ. Η μεταφορά της επιστημονικής γνώσης μέσω των έντυπων ελληνικών βιβλίων κατά την εποχή του νεοελληνικού διαφωτισμού. Διδακτορική Διατριβή, Ιατρική Σχολή, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 1996:17-24.
2. Λασκαράτος Ι. Πρόληψη της αρρώστιας και κοινωνική προστασία στα Επτάνησα επί Αγγλοκρατίας (1815-1864). Διατριβή επί Υφηγεσία, Ιατρική Σχολή, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 1984:15-35.
3. Λασκαράτος Ι, Λάσκαρη Ι. Αιτίες θανάτου κατά τον 18ο αιώνα στη νήσο Κέρκυρα. Πρακτικά Ιατροχειρουργικής Εταιρείας Αθηνών 1982:3-10.
4. Σιδέρης Ν. Αρρώστιες και άρρωστοι στη Λευκάδα τον 19ο αιώνα. *Ιστορικά* 1983; 1(1):101-120.
5. Parch J.Κεφαλονιά, Ιθάκη και λοιποί νήσοι. Αθήνα 1892:90-91.
6. Statistical Report on the Sickness, mortality and invaliding among the troops serving in the Mediterranean, Parliamentary Papers, XVI (166), London 1839:199, 210-215.
7. Λόγιος Ερμής. Κλιματολογικά και υγειονομικά παρατηρήσεις, οικονομία, κοινωνία, τέχνες και γράμ-

- ματα εν Κερκύρα 1818. Αριθμ.φυλ.9, 1η Μαΐου 1819 355-357.
8. Davy J. Notes and Observations on the Ionian Islands and Malta with some remarks of Constantinople and Turkey, and on the system of a Quarantine as at present contacted. London, Smith Elds & Co, 1842:218,226,239,242.
 9. Δαρδαβέσης Θ. Η ιστορική πορεία του Υπουργείου Υγείας στην Ελλάδα (1833-1981). *Ιατρικό βήμα* 2008; (4): 50-61.
 10. Jones W, Withington E. Malaria and Greek History, to which is added The History of Greek therapeutics and the Malaria theory. Manchester, University of Manchester Press, 1909: 1-21,23-59.
 11. Σάββας Κ. Η ελονοσία εν Ελλάδι και τα Πεπραγμένα του Συλλόγου. Αθήνα 1907: 5.
 12. Τσιάμης Κ., Πιπεράκη Ε., Τσακρής Α. Σταθμοί στην ιστορία του ανθελονοσιακού αγώνα στην Ελλάδα (1905-1940). *Δελτίον Ελληνικής Μικροβιολογικής Εταιρείας* 2013;58(1):1-9.
 13. Λασκαράτος Ι. Βιογραφικά-εργογραφικά Εμμανουήλ Τιμόνη. Επιστημονική Ημερίδα «Ο κορυφαίος Χιώτης ιατρός Εμμανουήλ Τιμόνης και η εποχή του». Ιατρική Εταιρεία Χίου, Χίος 2000, σσ.31-42.
 14. Λασκαράτος Ι. Ιστορία της Ιατρικής. Αθήνα, Εκδ. Πασχαλίδη, 2004:610-612.
 15. Fenner F, Henderson D, Arita I, Ježek Z, Ladnyi I. Smallpox and its eradication. History of International Public Health, Series No 6. Geneva, WHO, 1988.
 16. Eyre G. General Board of Health. Papers relating the history and practice of vaccination. London, Spottiswoode, 1857.
 17. Davenport R, Schwartz L, Boulton J. The decline of smallpox in eighteenth-century London. *Econ Hist Rev* 2011;64(4):1289-1314.
 18. Μπάλλας Κ. Ο δαμαλισμός και η εισαγωγή του εν Ελλάδι. *Δελτίον Ελληνικής Μικροβιολογικής και Υγιεινολογικής Εταιρείας* 1972;17:313-335.
 19. Théodoridès J. Rabies in Byzantine Medicine. Dumbarton Oaks Symposium in Byzantine Medicine. Dumbarton Oaks Papers 38, Washington D.C., 1983, pp. 149-158.
 20. Παμπούκης Π. Τα εν τω Ελληνικό Λυσσατρειώ πεπραγμένα από της ιδρύσεως αυτού (1894) μέχρι τέλους 1900. Πρακτικά του Πανελληνίου Ιατρικού Συνεδρίου. Τόμος Α΄. Εν Αθήναις 1902:210-225.
 21. Τσιάμης Κ, Βρυώνη Γ, Πουλάκου-Ρεμπελάκου Ε, Τσακρής Α. Η ιστορία της λύσσας στην Ελλάδα. *Δελτίον Ελληνικής Μικροβιολογικής Εταιρείας* 2013;58(3):25-36.
 22. Κορασίδου Μ. Οι Άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολογίας. Αθήνα, Ε.Ι.Ε., 1995:124- 125.
 23. Κορασίδου Μ. Όταν η αρρώστια απειλεί: επιτήρηση και έλεγχος της Υγείας του πληθυσμού στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Αθήνα, Εκδ. Τυπωθήτω, 2002:191-198.
 24. Παπαβλασοπούλου Χ. Δημοτικό Βρεφοκομείο Αθηνών 1920-1934. Διπλωματική Εργασία, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, ΜΠΣ Ιστορικής Δημογραφίας, Κέρκυρα 2014:21.
 25. Hays J. Epidemics and Pandemics: their impacts on human history. California, Clio Pubs, 2005:193-201, 211-238, 267-280, 313-314, 345-354.
 26. Κόμης Κ. Χολέρα και Λοιμοκαθαρτήρια (19ος-20ος αιώνας). Το παράδειγμα της Σαμιοπούλας. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής, Ιωάννινα 2005: 100-103.
 27. Tyraldos-Preténdéris C. Du choléra épidémique observé à Céphalonie en 1850. Athènes 1850 : 38.
 28. Χιώτης Π. Ιστορία του Ιονίου Κράτους από της συστάσεώς αυτού μέχρις Ενώσεως (1815-1864) Τόμος Β΄. Εν Ζακύνθω 1877.
 29. Κωστής Κ. Στον καιρό της πανώλης. Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1995:401-412.
 30. Tully J. The History of Plague as it has lately appeared in the Islands of Malta, Gozo, Corfu, Cefalonia etc. London, Ed. Longman, 1821: 90-92, 168-169.
 31. Τσιάμης Κ., Βρυώνη Γ., Ε. Βογιατζάκης Ε., Α. Τσακρής Α. Η εξέλιξη της Ελληνικής Μικροβιολογίας μέσα από την βιβλιομετρική μελέτη των δημοσιεύσεων του Δελτίου της Ελληνικής Μικροβιολογικής Εταιρείας (1956-2014): Μέρος Α΄ (1956-1979). *Δελτίον Ελληνικής Μικροβιολογικής Εταιρείας* 2015; 60(1):51-67.
 32. Τσιάμης Κ., Βρυώνη Γ., Ε. Βογιατζάκης Ε., Α. Τσακρής Α. Η εξέλιξη της Ελληνικής Μικροβιολογίας μέσα από την βιβλιομετρική μελέτη των δημοσιεύσεων του Δελτίου της Ελληνικής Μικροβιολογικής Εταιρείας (1956-2014): Μέρος Β΄ (1980-1999). *Δελτίον Ελληνικής Μικροβιολογικής Εταιρείας* 2015; 60(2):111-124.
 33. Τσιάμης Κ., Βρυώνη Γ., Ε. Βογιατζάκης Ε., Α. Τσακρής Α. Η εξέλιξη της Ελληνικής Μικροβιολογίας μέσα από την βιβλιομετρική μελέτη των δημοσιεύσεων του Δελτίου της Ελληνικής Μικροβιολογικής Εταιρείας (1956-2014): Μέρος Γ΄ (2000-2014). *Δελτίον Ελληνικής Μικροβιολογικής Εταιρείας* 2015;60 (4):271-284.